

У багатьох виникають думки, що така саме політика принесе нам велику шкоду—вона сприяє розвитку капіталізму, вона не нагадує нам класової політики й т. ін. Але треба передусім пам'ятати, що ми живемо в умовах пролетарської диктатури, радянської влади, яка має не тільки політичну владу, а ще має в своїх руках досить солідну економічну базу—державну промисловість, банки та торгівлю. Треба пам'ятати, що ми маємо всі можливості впливати на всі економічні процеси, які відбуваються в нашій країні. Все це дає нам досить повну гарантію, що ми в своїй роботі не сходимо з соціалістичного шляху, не зважаючи навіть на те, що ми йдемо не простою стежкою, а через Неп та товариші взаємовідносини. В таких надзвичайно важливих умовах стає питання про промисловість та кооперацію.

Ми певні, що через зміцнення нашої промисловості та розвиток кооперації ми маємо можливість регулювати всі економічні процеси країни, ми маємо можливість розвиток капіталізму скеровувати в напрямок, який що далі більше буде наближати нас до комунізму. Це ми знаємо. А тому питання промисловості—бази соціалістичного господарства набувають тепер особливо важливого значіння. Нам конче потрібно зробити все, щоб поширити та зміцнити нашу промисловість і в першу чергу металюву.

Ми за останній рік маємо величезні досягнення:—ми пустили нові заводи, ми збільшили значно нашу продукцію, широко розвинули нашу кооперацію. Але увага до промисловості й до кооперації повинна збільшуватись всебічно та безупинно. В них наше майбутнє.

Питання революційної законності, особливо на селі, знищення всіх наслідків часів військового комунізму в сучасних умовах притягають до себе увагу партії, вони нашли собі місце й у роботі партконференції.

Перед нами стоїть завдання—дати селянинові чесну, недорогу, доброзичливу, чутливу владу на селі.

Система нашої влади, основні пункти нашої конституції настільки сприяють організації мас, настільки наближують трудящі маси до влади, що ми можемо навколо наших рад, так у місті, як і в селі мати мільйони для підтримки пролетарської диктатури. Але це можливо тільки в разі знищення всього беззаконня, всіх перешкод на шляху організації робітничо-селянських мас навколо наших Рад.

А цього можна досягти, встановивши дійсну революційну законність.

„Не командувати“, витруїти все що нагадувало би адміністративну сваволю, стати на шлях вдумливого, чутливого керівництва життям і роботою—одно з чергових завдань, що поставила партконференція перед нашою партією.

Такі саме основні провідні думки в роботі XIV-ої партійної конференції—це думки правильні, бо це думки партії, яка іде Ленінським більшовицьким шляхом.

М. І. КОСТОМАРОВ

(З нагоди 40 роковин з дня смерті)

О. ГЕРМАЙЗЕ

Двацятого квітня минуло 40 років, як помер Микола Іванович Костомаров, визначний український історик та громадський діяч, виразник думок цілого покоління.

Як історик, Костомаров лишив по собі десятки великих томів з дослідями, присвяченими переважно українській історії. В центрі тих работ стоїть монументальний дослід „Богдан Хмельницький“, за ним ідуть

історичні монографії, що продовжують освітлювати далші епізоди з української історії: „Гетьманство Юрія Хмельницького“, „Руїна“, „Мазепа й Мазепинці“. Кілька нарисів присвятив Костомаров і первісному періоду української козаччини. З праць з російської історії визначаються: „Северно-русские народоправства“, „Смутное время“, „Торговля московского государства“ та інші.

Беручи історичні праці Костомарова з погляду розвитку методів дослідження історичного матеріалу та з погляду введення в науковий вжиток нового архівного, незайманого ще матеріалу, треба сказати, що Костомаров проробив колосальну роботу. Українська історіографія до Костомарова була пройнята виразно публіцистикою. Перші способи дати систематичні огляди українського минулого, що їх почала робити українська козацька старшина XVII та XVIII ст. ст., були не тільки „літописами“, як ми їх називаємо і якими вони являються (своєю формою), а творами, з тенденцією дати певне розуміння українській козаччині, з-окрема Хмельниччині. Козацькій старшині хотілося представити козацьку боротьбу, як змагання за сословні та національні права статежного, заможного козацтва, затушковуючи в освітленні тої роботи класові змагання народніх мас, які власне й утворили „хлопську ребелію“ XVII століття.

Цікавий історико-публіцистичний твір XVIII ст. „Історія руссов“ зводить літописний матеріал та усну козацько-старшинську традицію в великий політичний памфлет, в систематичну політичну й національну програму свого класу—автономістично настроєного українського дворянства.

Огляди української історії XIX ст., що робили Бантиш-Каменський та Маркевич, хоч і вводили часто новий архівний матеріал, проте ще цілком пасивно тягли далше стару ідеологічну традицію, ослаблюючи силу дворянсько-автономістичних випадів талановитого автора „Історії Руссов“ сервілізмом до російської держави.

Костомаров уводять у свої праці насамперед незнану силу нового фактичного матеріалу, що брав він його, працюючи на протязі кількох десятиліттів з неvistудійованих ще архівів. Сюди ж додає він те, що бракувало його попередникам—практицизм. З надзвичайною ретельністю, крок за кроком систематизує Костомаров факти історії нашого минулого; і навіть у наші часи фактичну історію переважно XVII ст. черпаємо ми в працях Костомарова.

Ідеологічно так само робить Костомаров крок уперед. Стара козацько-старшинська ідеологічна традиція щезає в нього, натомість впливає нова ідеологія—ми б її назвали дрібно-буржуазним революційним лібералізмом.

Сам формуючи свої історичні погляди, Костомаров писав, що своєю метою поставив дослідити рухи народньої маси, головного героя історичного процесу. Фактично в Костомарова не вийшло того, що він бажав дати, а саме—не зумів він представити як раз історії української народньої маси. Його історія більше огляд діяльності названих „ватажків“, та історичних фактів. Цих фактів так багато накопичується, що повне право мав М. Грушевський схарактеризувати влучним словом праці Костомарова, що в них „за деревами не видно лісу“.

Безпорадність Костомарова здійснити в своїх дослідках свої теоретичні погляди на історичний процес лежить у підході до „народу“, до творчого колективу. Цей підхід у Костомарова був позбавлений будь якої матеріалістичної основи. Колективна творчість цікавила Костомарова більше у виявах художньої пісенної творчості, а ніж у формах творення

матеріальних цінностей. І Костомаров, з великою любов'ю збирає історичні пісні, систематизує їх, хоче в них пізнати розуміння народом свого власного історичного процесу. Ми нині йдемо не тим шляхом. Життя колективу досліджуємо ми, відшукуючи статистичні відомості, що характеризують його матеріальний побут, стежучи за формами опанування масами природи (форми колонізації, організація землекористування та землеволодіння і т. д.). Ці проблеми, що їх давно вже поставила наша історіографія, були майже чужі Костомарову, і невміння користуватися власне цими методами і створило оте протиріччя між поглядами на історичний дослід у Костомарова та змістом його наукових праць.

Кінець кінцем у Костомарова бачимо демократично-народницьку концепцію розвитку українського народу, концепцію за якого в народних рухах без якоїсь певної підстави вважається святою істиною, що відбиває справедливість і, так звані, „вселюдські“ ідеали та стремління. Ідейний і науковий противник Костомарова—Куліш, вірний епігон козацько-старшинської ідеології, мав певну рацію, коли злісно нападав на безоглядну ідеалізацію Костомаровим і іншими істориками масових рухів української минувшини. У сучасників та послідовників Костомарова безпідставно народницька концепція могла вільно сполучатися навіть з досить виразним консерватизмом. Найкращим прикладом може служити поміркований українофіл—історик Д. Мордовцев, що з одного боку ідеалізував до безкінця „политическое движение русского народа“, як от Пугачовщину в Росії, або Гайдамаччину в Україні, але зоставався одночасно людиною з далеко не-революційними поглядами.

Костомарову судилось стати основоположником і патріархом цього народницького напрямку історіографії, і багато з того спадку, що ним жила наша історіографія, випливало з писаннів Костомарова. Як дрібно-буржуазний народник, Костомаров у своїх наукових дослідях виставив ті твердження, що являлися нероздільною частиною його політичного світогляду. Всамперед, Костомаров виголошує принцип „народоправства“, республіканського, стихійно-народнього устрою, що існував у східно-славянських землях в давню пору політичного життя. З глибоким інтересом стежить Костомаров за історією розвитку „народоправства“ в торговельних республіках Новгород та Пскова, ідеалізуючи той устрій, протиставляючи його пізнішому московському централізму, до якого наш історик ставився цілком негативно.

В уривковій нескінченій повісті „Панич Наталич“ Костомаров вкладає в уста свого героя пророчі слова про те, що Новгородський вічевий дзвін буде ще дзвонити, і в тому дзвоні відроджені словянські народи почують заклик до визволення та нового життя.

Інтелігент з ліберальними тенденціями, Костомаров своєю ідеалізацією торговельно-республіканського устрою виявив свої політичні стремління і свій протест ліберала проти полицейсько-монархічної системи російської держави.

Другою тезою в наукових своїх працях Костомаров виставив федералізм. Ліберальний протест Костомарова проти російського самодержавства поєднався в ньому і з протестом національним, як в українця. І лібералізм представника недержавної народности в Росії привів Костомарова до федералізму, як політичної вимоги, і ця політична вимога підказала тезу Костомарову в його науково-історичних дослідях. Костомаров вважає, що федеративний устрій—питомий і органічний для східно-слав'янських племен. Характеризуючи з погляду державного устрою стару київську державу, він вбачає в ній риси справжнього федеративного устрою, того самого, до якого стремився він, як громадянин.

Як українець, Костомаров виставив у науці ще й другу тезу—повну відрубність українського племені від великоруського. В своїй класичній статті „Дві руські народності“ він дає порівнюючу характеристику українцям та великоросам, знаходить глибоку неоднаковість у їх „національному характері“. Стаття ця явилась мало не евангелією для українського націоналізму, і справді її велике значіння для свого часу полягало у виразній, далеко не двохзначній постановці питання. Із настроїв тієї статті українське національне почуття черпало дуже багато. Але в тій статті Костомаров повторив усі свої основні помилки що до поглядів на „народ“ і на націю. Для нього ці поняття статичні, істотність національних почувань не мінлива, постійна, і характеристику нації дає Костомаров, відшукуючи вічні, нерухомі ознаки її. Розуміється, що інтелегентське дрібно-буржуазне народництво Костомарова виявилось в цих твердженнях цілком певно й яскраво.

Костомаров відомий не тільки, як учений, історик. Спомин про нього зв'язується із спомином про політичну групу української інтелігенції, що складалась в 40 роки минулого століття під назвою Кирило-Методіївського братства. Костомаров був не просто рядовим членом цієї організації, він був, очевидно, як що не ініціатором її, то напевне ідейним провідником, ентузіастом і літературним виразником ідей братства. Костомарову—можна майже з певністю говорити—належить слава „Книга Битія українського народу“, цей своєрідний пам'ятник революційного лібералізму української інтелігенції сорокових років. „Книга Битія“, написана під впливом публіцистичних праць польської повстансько-націоналістичної ідеології, кличе до запеклої боротьби з царським деспотизмом, вбачає в українському народі, в його національних традиціях справжнє народоправство, яке мусить запанувати у федеративно-з'єднаних слав'янських державах. „Книга Битія“, як і взагалі ідеї Кирило-Методіївського братства, були для сорокових років найвищим рівнем політичної свідомості й політичного протесту української інтелігенції. Не даром, Шевченко так близько стояв до цієї організації. Поет—селянин і стихійний революціонер—де-що спільне вбачав у протесті братчиків, що кидали гострі слова осуду проти рабства, деспотизму, неволі. Але, як ми вже сказали, революційні ідеї братчиків проігнані були лібералізмом. Соціальна основа їх базувалась на класовій безпорадності дрібного українського поміщика та декласованого українського інтелігента, що виходив із кола того самого поміщицтва.

Ясно, що така соціальна база мусила породжати не певність і виразність політичних поглядів та настроїв, а навпаки їх нестійкість, мінливість і навіть протиріччя. На Костомарові це відбилося надто глибоко та ясно. В 60-тих роках, повернувшись із заслання в Петербург, де він дістав посаду професора в університеті, він користується великою популярністю серед студенської молоді та радикальної російської інтелігенції. Над Костомаровим сяє ореол ліберала, редикала, політичного заслання, коєспірата. Талант Костомарова, як ученого дослідника та інтересного лектора побільшує ту популярність, і публічні лекції Костомарова, що були організовані при Петербурзькому університеті, притягають до себе величезну аудиторію, стають визначним громадським явищем російського життя.

Цілком науковий диспут Костомарова з консервативним російським істориком М. Погодиним на тему про початок Русі та варязьке питання примусив всю інтелігентну Росію з великим інтересом стежити за тим диспутом, бо в ньому вбачали суперечку радикалізму і свіжої думки з заскорузлістю та консерватизмом.

Але Костомаров не міг в одно йти з новою російською інтелігенцією. Шостидесяті роки в Росії були часами молодого бунту радикалізму. В сфері ідеології цей бунт позначився появленням войовничого, хоч по суті й не глибокого змістом, матеріалізму та революційного критицизму, що дістав назву „нігілізму“. Оцього нігілізму Костомаров ніяк не міг зрозуміти. Молоде покоління студентства з захопленням читало критичні статті Добролюбова, щиро сміялося разом з його знаменитим „Свистком“ над усіма виявами старого ладу та бюрократичної психології, нарешті прислухалося уважно до слів і писаннів молодого кумира революційної молоді Чернишевського. А Костомаров ввесь був проїнятий своїми мріями про давнє народопророчество, про старий східно-слов'янський федералізм, про безгрунтовне слов'янофільство, оповиваючи все те релігійно-християнським настроєм.

Звичайно, що атеїстична й реалістична молодь мусила одійти від свого колишнього любимця, даючи йому змогу гірко нарікати на нерозуміння молоддю науки, та її нетерпимість і дивні вимоги.

Соціологічно, ідейну та політичну самотність Костомарова, починаючи з 60-х років, треба пояснювати тим, що Костомаров кинув свої гасла, не маючи ще тої класової групи, на яку міг би спертися. Соціальні групи, з яких виходила українська інтелігенція 40-х років—дрібне поміщицтво, не грали самостійної політичної ролі, а тільки ролю друго-рядну, підпорядковану. Інтелігенція, що складалася з професіоналів учених, літераторів, педагогів перспектив виразної політичної діяльності не мала перед собою. Її невдоволення існуючим ладом мусило тому вилитися в невиразні, утопічні, мрійницькі форми. І Кирило-Методіївське братство найкраще це відбило. Але, коли став формуватися більш реалістичний напрямок, власне, коли інтелігенція в Росії стала в „народі“, в селянстві знаходити клас, обслуговувати який вона хотіла, утопічна ідеологія наших мрійників не могла приладитися до нової утопії в ідеалах, але реаліної в своїй роботі і в формах боротьби.

Не тільки з російською радикальною інтелігенцією не зумів психологічно поєднатися Костомаров. Розійшовся він з українським молодим поколінням. Тезиси Костомарова про відрубність української нації здійснювала в різних формах нова українська інтелігенція, а Костомаров лякається результатів тієї роботи. Він виступає проти неї, говорячи, що українська мова має стати знаряддям тільки для внутрішнього, вузького, „домашнього обихода“. Звичайно, що ученики й ідейні послідовники Костомарова мусили запротестувати проти слів свого вчителя, що сам собі тими словами протирічив. І в своєму ревному слов'янофільстві та покликові до визволення нації Костомаров заплутався в протиріччях.

Не зрозумів він і осудив польське повстання 60 рр., дарма, що в ньому була сила елементів здорового на ті часи демократизму, які з такою влучністю підкреслював значно дальший від поляків, ніж Костомаров, Маркс. Можливо, що відношення Костомарова до поляків і зокрема до польського повстання було відбитком не так Костомарівських і його соціального оточення переживаннів, як складним і заплутаним відношенням до поляків і польського повстання українського мужика, що над ним провадив свої студії Костомаров. Українське селянство справді не могло зрозуміти своєрідного демократизму польських повстанців, і часто собі на шкоду допомагало російському цареві приборкувати революційних націоналістів та революціонерів. Відношення Костомарова до поляків вимагає ще пильного студіювання, щоб можна було з певністю якоюсь говорити про різні класові впливи, що утворювали у Костомарова його відношення.

Далекий від живого життя, декласований інтелігент і мрійник, Костомаров міг все ж таки і після 40-х років виявляти громадську мужність і рішучість соціальних та національних поглядів. В цьому відношенні справедливою славою користується його лист до редакції Герценівського „Колоколу“, в якому Костомаров різко і прямо висловлюється в оборону права на „самоозначення“ українського селянства проти різного роду великодержавницьких зазіхань на українську територію з боку Росії та Польщі; зазіхань, що іноді піддержку знаходили не тільки в офіційних, але навіть і в революційних колах польського та російського громадянства.

Сорок років минуло з дня смерті Костомарова і більше за 75 років з часу заснування ним першого політичного українського товариства в ХІХ столітті. Згадка про цю визначну, талановиту постать повинна нам висвітлити й усвідомити наші шляхи й нашу ідеологію.

В соціальному та політичному житті ліберальним хитанням покладено край, і натомість пролетарська інтелігенція, на твердому класовому ґрунті стоючи, творить свою виразну, безкомпромісову лінію, і поглиблює свою революційно-матеріалістичну свідомість.

В сфері науки (історичної) і методів історичного дослідження, ми маємо в руках і користуємося точними методами дослідження соціального життя, і колосальний матеріал, зібраний і систематизований видатним ученим, дістає нове соціологічне освітлення, набуває нової наукової вартості.

ПРИВАТНИЙ КАПІТАЛ НА УКРАЇНІ

ЛЕСЬ СТЕФАНОВИЧ

І. Вага проблеми приватного капіталу.

На тлі жвавого піднесення темпу нашого економічного життя, на тлі великих господарчих досягнень до останнього часу можна було добачати дві темні плями, що гальмували дальший розвиток нашої промисловости: звязаність селянського ринку та брак капіталів.

Чекали на дощ—на врожай—і на закордонну позику. Виявилось, що з „товарищем-урожаем“ зговоритися легше, ніж з закордонними банкірами: поля рясно вкриваються зеленим оксамитом, селянин зітхнув з полегшенням і охотніше розв'язує свою калитку—проблема ринку губить попередню гостроту. Тим часом у Раковського й Красина з нашими майбутніми контрагентами діло йде гірше. І от справа з капіталами рішуче висувається на чільне місце, вимагає свого бодай часткового розв'язання.

Бо-ж справді, буйний розцвіт промисловости та всього нашого господарчого життя і звязані з цим соціальні завдання де далі висувають нові потреби, вимагають нових витрат. (Згадаймо реконструкцію—перебудову—основного капіталу, а поруч зменшення сільсько-господарського податку та зниження цін на фабрикати, справу кредитування селянських господарств і т. д., і т. д.)... Між тим фінансові можливості наші надто обмежені, творення-ж нового народнього капіталу—збільшення національного багатства—процес не такий швидкий.

Мимоволі зміцнюється думка досконаліше використати внутрішній капітал, хоч може не такий він і значний своїм абсолютним розміром.